

Матеріали
науково-практичної
конференції

**“Парадигма
творення в сучасній науці:
на шляху до інтегрованого
світогляду”**

Випуск 1

Острог – 2009

Огірко Р. С.,
кандидат юридичних наук

СВІТОГЛЯДНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ І В СВІТІ

Робиться акцент на автентичності українського законодавства, апелюючи, зокрема, до ст. 35 Конституції України, яка декларує свободу світогляду й цим самим є одним зі здобутків правознавчої науки, а не анахронізмом, як вважає світова спільнота. Аналізується і процес формування людського світогляду та про необхідність його регуляції як основного суспільно-творчого чинника суспільства майбутнього.

Акцентируется на подлинности украинского законодательства, апеллируя, в частности, к ст. 35 Конституции Украины, которая декларирует свободу мировоззрения и этим самым является одним из достижений правоведческой науки, а не анахронизмом, как считает мировое сообщество. Анализируется и процесс формирования человеческого мировоззрения и о необходимости его регуляции как основного созидющего фактора общества будущего.

The author accents on authenticity of the Ukrainian legislation, appealing, in particular, to the item of a 35 Constitution of Ukraine, which declares freedom of world view and this same is one of achievements of legist science, but not by anachronism, as a world association considers. The process of forming of human world view is analysed and about the necessity of his adjusting as basic publicly creative factor of society future.

Оскільки тема статті є дискусійною, то доцільно буде спочатку нагадати декілька відомих фактів, які, на наш погляд, допоможуть найбільш виразно і стисло окреслити поставлену проблему. У в 2001 році викладачеві університету Берлінгтона (шт. Вашингтон) Роджеру Де Харту було заборонено викладати біологію з причини того, що він як додатковий матеріал рекомендував студентам на лекціях із біології не тільки наукові статті, у яких були схвальні відгуки до теорії еволюції, але й критичні, – і це незважаючи високий науковий рейтинг видань, які містили критичні статті („American Biology Teacher” та ін.). У 2007 році у США

був ув'язнений на 10 років відомий популяризатор креаціонізму та критик еволюціонізму Кент Ховінд (який протягом уже майже двох десятиріч пропонує 250 тис. доларів тій людині, яка зможе надати переконливі докази еволюції) за „злісне ухиляння від сплати податків”. У тому ж 2007 році Парламентська асамблея Ради Європи прийняла рішення, в якому засуджуються спроби введення в шкільні програми викладання креаціонізму. Урядом країн Європи рекомендується рішуче впроваджувати це рішення в життя, не допускаючи викладання креаціонізму на всіх уроках, не пов'язаних із викладанням релігії. У Російській Федерації суд відмовив у задоволенні позову учениці середньої школи Шрайбер Марії та її батькові про заборону викладання теорії еволюції і теорії походження людини Ч.Дарвіна як істинної наукової теорії, а професору Пермської медичної академії Надії Гаряєвій за лекцію про створення людини за образом і подобою Божою ректор академії оголосив догану.

Україна теж є (можливо, навіть більшою мірою) полем змагань прихильників різних, навіть протилежних світоглядів, перш за все у сферах освіти, науки, культури, засобів масової інформації, політики і права. Так вже довгий час українськими креаціоністами здійснюються спроби змусити Міносвіти і науки України та інші державні органи погодитися на усунення ненаукових фактів і концепцій зі шкільних підручників та належно представити в них різні світоглядні концепції.

Зі зрозумілих причин тут не місце для детального правового аналізу складу, суб'єктів, об'єкту та змісту названих правових казусів. Звернемо увагу лише на одне – названі суспільні конфлікти не могли бути задовільно розв'язані в рамках чинного в цих країнах конституційного законодавства про свободу віросповідання і статусу релігійних організацій, їх рішення має не правову, а політичну підставу. Маємо до справи із зовсім новим явищем державно-суспільного життя – проблемою осмислення і реалізації досягнень сучасної науки, суперечливих наслідків досвіду людської історії хоча б за останнє століття з позицій еволюційної і креаційної парадигм, тобто з позицій протилежних світоглядів. Ця проблема виникла на стику релігії та науки, віри та знання, конституційних статусів суспільства і держави, церкви і школи,

політики і права тощо. Очевидно також, що це питання не приватної, а публічної сфери життя, оскільки у названих фактах йдеться про гармонізацію світоглядних засад системи державної освіти. Ці відносини не знайшли ще чіткого врегулювання в законодавствах держав, у яких названі факти мали місце. Життя, як завжди, іде попереду теорії і права.

Можемо так говорити, бо маємо точку відліку. Конституція України 1996 р. у ст. 35 вперше в світі у практиці демократичного регулювання прав людини закріпила пункт „кожен має право на свободу світогляду і віросповідання”. Це, по суті, нове право людини, яке не збігається з правом на свободу віросповідання. Вже минуло 12 років з дня прийняття Конституції, але ця її новела залишилася непоміченою, а сама конституційна норма не конкретизована у законодавстві про державну службу, про освіту, про релігійні організації тощо. Очевидно, не випадково. Серед науковців і державних службовців побутує думка про випадковість і недоцільність закріплення в тексті Конституції України нового права людини на свободу світогляду. Для прикладу, щоб побачити спосіб обґрунтування цього погляду на проблему, наведемо позицію найновішого монографічного дослідження, присвяченого цій темі.

Констатуючи, що в Україні на конституційному рівні, на відміну від інших країн, замість попереднього терміну „свобода совісті”, введено нове поняття, яке повинне розкрити зміст права людини в релігійній сфері – „свобода світогляду та віросповідання”, автор запитує, „чим була викликана заміна одного терміну на інший, якщо зміст цього права не змінився і зважаючи на міжнародні акти та зарубіжне законодавство не повинен був змінитися?”

Огляд проектів законів, зареєстрованих у Верховній Раді України, та юридичної літератури з цього питання переконує, що як вчені, так і працівники органів державної влади різниці між термінами „свобода світогляду” та „свобода совісті”, „свобода віросповідання” не вбачають, а конституційну заміну „права на свободу совісті” на термін „право на свободу світогляду та віросповідання” вважають зайвою, оскільки сутнісна характеристика цього права, мовляв, залишилася та ж сама. А звідси – логічне продовження цієї думки: вилучити право на свободу світогляду з Конституції України, керуючись лише суто формальним критерієм відсутнос-

ті цього терміну в міжнародних актах з прав людини. І при цьому не робиться навіть найменшої спроби проаналізувати факти реального життя і розкрити поняття світогляду.

Схоже, вкотре проявляється національний комплекс меншовартості, коли не сприймається сама думка, що вітчизняне правознавство може запропонувати щось нове в масштабі осмислення тенденції розвитку людства. А причиною для цього стала відсутність належного розкриття поняття світогляду. Зрозуміло, що це докір, власне, не правознавцям, а професійним філософам. Спробуємо, наскільки це можливо для нефахівця в галузі філософії, визначити хоча б стисло сутність світогляду і практичні аспекти його зв'язків із суміжними поняттями – науки, філософії, релігії тощо, оскільки в низці публікацій помітні виразні тенденції протиставляти науку як окремий і найдосконаліший вид світогляду іншим його видам, і навпаки – ототожнювати світогляд із віросповіданням чи навіть із релігією.

У сучасній філософській літературі світогляд розуміють „як самовизначення людини щодо її місця у світі та стосунків із ним (оскільки тут не згадується ім'я Бога, то для філософа-матеріаліста світогляд не збігається з поняттям віросповідання, релігії. – Р.О.), як духовно-практичне утворення, що засноване на зіставленні наявного, сущого та уявного, бажаного, як синтез досвіду, оцінки, знання та переконань, зорієнтованих на ідеали, форма самосвідомості людини і суспільства, національний космопсихологос” До цього поняття додається ще визначення, що світогляд – це система принципів, знань, ідеалів, цінностей, надій, вірувань, поглядів на сенс і мету життя, які визначають діяльність індивіда або соціальної групи.

Світогляд як комплексне духовне явище має складну будову і включає в себе три основні компоненти: пізнавальний, ціннісний і мотиваційно-діяльнісний. Пізнавальний компонент світогляду, тобто сукупність знань та уявлень про всесвіт як цілісне утворення та місце людини у ньому, є обов'язковим елементом кожного світогляду. Так званий науковий світогляд у цьому плані різниться від, наприклад, міфологічного лише об'ємом і способами здобування і перевірки знань.

Другий і третій елементи світогляду – це ієрархічна система цінностей, які є основою формування ставлення людини до сві-

ту і до себе самої, а мотиваційно-діяльнісний компонент існує як у вигляді цілей, настанов і смислів життя, так і проєктів програм їх реалізації. Але ще раз підкреслимо, світогляд як цілісне явище не може зводитися до одного зі своїх компонентів. Тому, наприклад, світогляд і наука є принципово різними формами пізнання і осмислення світу.

Світогляд обрав своїм об'єктом принципово іншу дійсність. Він є баченням і осмисленням світу саме з позиції людини. Будь-яке знання стає елементом світогляду, якщо воно зорієнтоване на вирішення питань людського існування. „Основна функція світогляду – духовне проєктування життя, визначення головних орієнтирів і сенсу людського існування. Світогляд спрямований не стільки на пізнання певних проблем, скільки на духовне самоутвердження, самореалізацію, самовизначення людини у світі”.

За способами та формами осмислення і вирішення життєвих проблем світогляди звичайно ділять на міфологічний, релігійний і філософський. Всі ці форми світогляду, крім нинішнього матеріалістичного, так званого наукового світогляду, так або інакше усвідомлювали й осмислювали той об'єктивний факт, що сутність людини зумовлює її одночасне існування ніби у двох світах – тутешньому і потойбічному, матеріальному і духовному. Саме це породжує так звані вічні проблеми людського існування, що одночасно є головними світоглядними питаннями: що таке добро і зло, краса, істина, свобода, що таке смерть і т.п. Зрештою, всі вічні проблеми завершуються постановкою питання – Бог-Творець чи нерозумна матерія є в основі світу і в чому смисл існування людини?

Завдяки своєму предмету і методам дослідження наука не те що не може результативно досліджувати названі проблеми, а вони не можуть стати об'єктом наукових дослідів. А для людини і людських спільнот, і це цілком очевидно, – це проблеми першочергові, бо в їх основі лежить реальний, невідкладний, гострий життєвий смисл.

Саме необхідність узгодженого вирішення всіх цих проблем людського існування (поєднання і гармонії потойбічного і тутешнього, проблем матеріального і духовного, теперішнього і майбутнього) пояснює і феномен світогляду, і неминучість його присутності в житті кожної людини і людських спільнот.

Носіями і суб'єктами вибору світогляду є не тільки окремі особи, але й їх об'єднання, релігійні та етнічні спільноти тощо. Світогляд може бути двох рівнів: буденний (стихийний, практичний, масовий) і теоретичний (цілеспрямований, логічно обґрунтований та виражений у відповідних поняттях), що відбиває прогрес людського пізнання і підняття людського мислення від конкретно-образного до абстрактно-логічного.

Характеристикою всіх світоглядів, які, власне, обумовлюють свободу їх вибору, є споконвічний поділ світоглядів за змістом на два види – матеріалістичний та ідеалістичний. Новітні різновиди останнього базуються на синтезі сучасних наукових знань і релігійної віри, підтвердженій авторитетом Одкровення.

Розв'язання ключових проблем світогляду людство в цілому і кожна людина зокрема одержує, як свідчить історія релігій, саме через відповідну релігію. Тому серцевину кожного світогляду складає та чи інша релігія, яка, власне, через механізм реалізації людськими спільнотами своїх світоглядних смислів стає основою цивілізацій: індійської, китайської, християнської, ісламської тощо. Між цими світоглядами є значна змістовна різниця, і тому в цій статті ми розглянемо правові проблеми врегулювання світоглядних стосунків лише в рамках європейської християнської цивілізації.

Фактом є те, що сьогодні у країнах християнського світу і в тому числі в Україні домінуючим є матеріалістичний світогляд. Чому так і які наслідки цього – самостійна дослідницька проблема і завданням, що виходить за рамки нашої теми. На наш погляд, стаття 35 Конституції України, говорячи про право свободи вибору світогляду, має на увазі саме цей вибір ідеалістичного й матеріалістичного світоглядів. Про це говорить сам факт закріплення права на свободу світогляду в конституційній статті, а також дальший її текст про вибір віросповідання і статус релігійних організацій. Тобто ми маємо закріплення не одного права, а двох окремих видів права – права на свободу світогляду і права свободи віросповідання кожної особистості та людських спільнот.

Аргументом на користь цього перш за все є змістова різниця понять світогляду і віросповідання. Правовий зміст останнього розкривається в цій же статті 35 Конституції: „це право включає в

себе свободу сповідувати будь-яку релігію, або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти релігійні культи і релігійні обряди, вести релігійну діяльність". Порівнюючи наведене вище поняття світогляду, бачимо явну нетотожність цих категорій. Проект закону України „Про внесення змін до Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 2 липня 2006 року, навпаки, виходить з повного ототожнення цих понять, що зрозуміло, не сприятиме вирішенню практичних проблем реалізації статті 35 про свободу вибору світогляду, що є вже сьогодні і ще більше будуть наростати в майбутньому.

Світогляд є не простою сукупністю знань, вірувань, переконань і ідеалів, а включає в себе вироблення, оцінку і ставлення людини до Бога-Абсолюту, до смислу існування світу і до смислу власного існування. Це головне світоглядне питання, і будь-яке знання набуває світоглядного значення, якщо воно включається в цю смислову орбіту. І навпаки – всякі претензії будувати філософію буття людини і людських спільнот поза цими, об'єднуючими Бога, людину і світ життєвими смислами особистості і нації, є беззмістовним.

Отже, світогляд об'єктивно існує у будь-якому людському суспільстві і відрізняється за своїм змістом і функціями від суміжних понять релігії, науки, філософії. Світогляд має перш за все суто практичний, стихійний, масовий характер, його суб'єктами є кожна людина і людські спільноти, для яких світогляд визначає смисл існування. Тому світоглядні стосунки відповідають об'єктивним умовам, що необхідні для застосування до них механізму правового регулювання.

Але чим пояснити, чому сьогодні постала проблема правового регулювання саме світоглядних стосунків, а не, скажімо, вдосконалення правового статусу релігії і церкви? Впродовж тисячоліть релігія як форма світогляду через свої організації (церкви) й інститути відігравала ключову світоглядну роль у вирішенні найважливіших державно-правових і морально-політичних питань життя і мала для цього належний правовий статус. Проте минуло більше 350 років (з 1648 року), відколи католицька церква втратила свій вирішальний політико-правовий вплив на врегулювання міждержавних відносин. Як відомо, правовий вплив християн-

ської релігії у європейській цивілізації неухильно падав і в сфері регулювання духовного і державно-політичного життя всередині країн. І недавно (у 2005 р.) вже можна було б відзначати 100-літній офіційний ювілей інституту світської держави.

Одним із наслідків такої світоглядної розв'язки у всіх аспектах суспільного життя країн європейської, формально християнської цивілізації стало утвердження матеріалістичного світогляду, зокрема як ідейної основи сучасної держави, яка фактично стала єдиним верховним суб'єктом визначення світогляду життя для всього суспільства, так би мовити, світоглядним монополістом. А в низці країн відбулося державно-правове закріплення і безроздільне панування відверто нігілістичного, сатанинського, комуністичного та фашистського різновидів матеріалістичного світогляду, що привело до безпрецедентно жорстокого і масового фізичного знищення десятків мільйонів людей, а мільйони живих і нині є моральними каліками. Моральний і політичний крах (із Божою допомогою) тоталітарних режимів Німеччини та СРСР не спричинив зміни світоглядних тенденцій у християнському світі, і закріплення у пострадянських конституціях лише принципу свободи совісті і віросповідання не є адекватною правовою відповіддю на ту духовну, моральну, культурну руйнацію людської особистості і народів.

Знесилена людина і постгеноцидний народ не може в умовах вітчизняних і глобалістичних матеріалістичних тенденцій самоутрутки за короткий час духовно оздоровитися і протистояти новим, деколи ще гіршим загрозам. Без допомоги власної держави людині і суспільству не обійтися, бо держава і створюються для вирішення проблем народу. Але ця допомога в нашому випадку має бути дуже виважена. Бо право на свободу світогляду є природним правом людини і народу. Воно не надається державою. Держава не є суб'єктом права на свободу світогляду, тому вищевказане право держави на закріплення виключного домінування матеріалістичного світогляду не має юридичної підстави. Головне завдання держави полягає лише у встановленні правових рамок змагання різних світоглядів у суспільстві, виходячи із принципу невтручання у світоглядні стосунки, поважаючи свободу світогляду за особою і нацією. У виключних випадках з метою гармонізу-

вання світоглядних стосунків у суспільстві держава повинна вдаватися до засобів правового впливу – тут принцип невтручання доповнюється принципом забезпечення і гармонізації світоглядних стосунків.

Проблема світогляду має свою динаміку при виборі, усвідомленні, пізнанні та осмисленні головних світоглядних проблем, що визначається перш за все зрілістю людини, яка відгукується на Боже покликання, для кожного, для того щоб пізнати і виконати цю Його волю. Сьогодні ця світоглядна проблема може задовільно вирішуватись лише на рівні визнання і закріплення права кожної людини на свободу світогляду і розробки правового механізму охорони і юридичної відповідальності за його порушення. Це право не збігається з правом людини на свободу віросповідання, є значно ширшим від нього. Це окремий вид природного права людини, що сьогодні є поштовхом до всебічного розвитку особистості, а відтак і до вирішення назрілих проблем суспільства. Аргументом на підтвердження цієї тези є історія формування і закріплення права людини на свободу совісті у європейській цивілізації.

В сучасну епоху глобалізації не держава, церква, політичні партії, наукові співтовариства та інші інститути, а духовно зріла особистість і народ зможуть прийняти і належно та ефективно розв'язати проблеми власного існування і спасіння людства на основі заповіді Ісуса Христа „Я – путь, істина і життя”, „і спізнаєте правду, і правда визволить вас” (Ів. 14:6; 8:32).